

Michael J. Sandel:

Mi igazságos...
és mi nem?

18/c

9. Mivel tartozunk egymásnak?

Dilemmák a lojalitással

Soha nem könnyű azt mondani: „sajnálom”. Ám ezt nyilvánosan, egy egész nemzet nevében mondani különösen nehéz lehet. Az elmúlt évtizedekben fájdalmas viták szem- és fültanúi lehettünk, amelyek a történelmi igazságtalanságok miatti nyilvános bocsánatkérések körül zajlottak.

Bocsánatkérések és jóvátételek

A bocsánatkérések körüli politikai csatározások nagyobb része a második világháború idején elkövetett bűnökkel kapcsolatos. Németország több milliárd dollárnak megfelelő jóvátételt fizetett a holokausztért egyéni túlélőknek és Izrael Államnak egyaránt.¹ Az évek folyamán német politikai vezetők, a náci bűnökért különböző mértékben felelősséget vállalva, kértek nyilvánosan bocsánatot. 1951-ben a Bundestag előtt mondott beszédében Konrad Adenauer német kancellár azt állította, hogy „a német nép többsége undorral fordult el a zsidók ellen elkövetett bűnöktől, és nem vett részt ezekben”. Ám elismerte, hogy „elmondhatatlan bűnöket követtek el a német nép nevében, amely erkölcsi és anyagi kártérítésre kötelez”.² 2000-ben Johannes Rau német köztársasági elnök az izraeli Kneszetben bocsánatot kért azért, „amit a németek elkövettek”.³

Japán kevésbé hajlandó a bocsánatkérésre a háború idején elkövetett bűneiért. Az 1930–40-es években koreai és más ázsiai nők tízezreit kényszerítették bordélyházakba, ahol a japán katonák szexrabszolgaként használták őket.⁴ Az 1990-es évek óta a nemzetközi közvélemény egyre erőteljesebben követeli, hogy Japán hivatalosan kérjen bocsánatot, és fizessen jóvátételt az úgynevezett

„kényelmi” nőknek. Az 1990-es években egy magánalapítvány pénze-
ket ajánlott az áldozatoknak, és a japán vezetők tettek bizonyos kije-
lentéseket, amelyekben korlátozott mértékben bocsánatot kértek.⁵
Ám Abe Sinzō japán külügyminiszter még 2007-ben is azt állította,
hogy a japán hadsereg nem volt felelős azért, mert nőket szexuális
rabszolgaságra kényszerítettek. Az Egyesült Államok Kongresszusa
erre válaszul határozatot fogadott el, amelyben felszólította a japán
kormányt, hogy hivatalosan ismerje el és kérjen bocsánatot azért
a szerepért, amelyet hadserege játszott a „kényelmi” asszonyok rab-
szolgasorsra kényszerítésében.⁶

Más bocsánatkérési aktusok az őslakosság ellen elkövetett törté-
nelmi igazságtalanságokkal kapcsolatosak. Ausztráliában az utóbbi
években nagy vita dúlt arról, hogy az állam milyen kártérítési felelős-
séggel tartozik az őslakossággal szemben. Az 1910-es és az 1970-es évek
eleje közötti időszakban a vegyes kapcsolatokból származó őslakos
gyerekeket erőszakkal elszakították az édesanyjuktól, és fehér nevelő-
szülőknél, valamint táborokban helyezték el őket. (Az esetek többsé-
gében fehér apák és őslakos anyák gyermekeiről volt szó.) A gyakor-
lat célja az volt, hogy a gyerekeket beillesse a fehér társadalomba
és felgyorsítsák az őslakos kultúra felszámolását.⁷ Ezt az állam által
szentesített gyermekrablást a 2002-ben készült *Rabbit-proof Fence*
(Nyúlvédő kerítés) című film leplezte le, amely három kislány tör-
ténétét mutatja be, akik 1931-ben megszöknek egy ilyen táborból, és
1900 kilométert gyalognak, hogy visszatérhessenek édesanyjukhoz.

1997-ben egy ausztrál emberjogi bizottság összeszedte azokat a
bizonyítékokat, amelyek tanúsítják a kegyetlen bánásmódot, amelyet
az „ellopott nemzedék” tagjai szenvedtek el, és azt javasolta, hogy az
év egy napját nevezzék el „a nemzeti bocsánatkérés” napjának.⁸ John
Howard akkori miniszterelnök nem helyeselte a hivatalos bocsánat-
kérést. A bocsánatkérés kérdése választóvonalá vált az ausztrál poli-
tikában. 2008-ban Kevin Rudd, az újonnan megválasztott miniszter-
elnök hivatalosan bocsánatot kért az őslakosságtól. Bár nem ajánlott
fel egyéni jóvátételt, intézkedéseket ígért, amelyek révén megszüntet-
hetők az ausztrál őslakosságot sújtó szociális és gazdasági hátrányok.⁹

Az elmúlt évtizedekben az Egyesült Államokban is előtérbe kerül-
tek a nyilvános bocsánatkérésekkel és jóvátételekkel kapcsolatos viták.
1988-ban Ronald Reagan elnök aláírásával törvénybe iktatott egy
nyilvános bocsánatkérést a japán származású amerikaiakkal szem-
ben, amiért a második világháború idején a nyugati parton működő
táborokba internálták őket.¹⁰ A bocsánatkérésen túl a törvény 20 000
dollár jóvátételt hagyott jóvá minden túlélő számára, továbbá egy ala-
pot hozott létre a japán származású amerikaiak kultúrájának és tör-
ténelmének tanulmányozására. 1993-ban a Kongresszus egy korábbi
történelmi bűnért kért bocsánatot: a független hawaii királyság meg-
döntéséért egy évszázaddal korábban.¹¹

Ám az Egyesült Államokban talán a legnagyobb ilyen jellegű nyi-
tott kérdés a rabszolgaság örökségével kapcsolatos. A polgárháború
idején a felszabadított rabszolgáknak tett ígéret, mely szerint „tizen-
hat hektárt és egy öszvért” kapnak, soha nem teljesült. Az 1990-es
években a feketéknek történő jóvátételt követelő mozgalom ismét ref-
lektorfénybe került.¹² 1989 óta John Conyers képviselő minden évben
előterjesztett egy indítványt, hogy hozzanak létre bizottságot, amely
az afroamerikaiaknak történő jóvátétel kérdésével foglalkozna.¹³
Bár a jóvátétel gondolatát számos afroamerikai szervezet és ember-
jogi csoport támogatja, a közvélemény érdeklődését nem keltette
fel.¹⁴ A közvélemény-kutatások szerint míg az afroamerikaiak több-
sége támogatja ezt az elképzelést, a fehér lakosságnak csupán 4%-a.¹⁵

Bár a jóvátételt szorgalmazó mozgalom alighanem kifulladás-
ig, az utóbbi években nyilvános bocsánatkérések egész sorára került
sor. 2007-ben Virginia állam, amely a legnagyobb rabszolgatartó
állam volt, elsőként kért bocsánatot a rabszolgaságért.¹⁶ Számos
más állam, köztük Alabama, Maryland, Dél-Karolina, New Jersey
és Florida követték a példáját.¹⁷ 2008-ban pedig az Egyesült Álla-
mok Képviselőháza hozott határozatot, amelyben bocsánatot kért az
afroamerikaiaktól a rabszolgaságért és a Jim Crow-féle faji elkülöní-
tésért, amely csak a 20. század közepén ért véget.¹⁸

Kell a nemzeteknek bocsánatot kérniük a történelmi bűnökért?
Ennek megválaszolása érdekében néhány fogós kérdéssel kell átrágni

magunkat, amelyek a kollektív felelősséggel és a közösségek által támasztható igényekkel kapcsolatosak.

a) A nyilvános bocsánatkérések mellett szóló fő érv azok emlékének a tisztelete, akik egy politikai közösség által vagy annak nevében igazságtalanságot szenvedtek el, annak elismerése, hogy ennek az igazságtalanságnak a következményei az áldozatokat és leszármazottait a mai napig sújtják, továbbá, hogy jóvátegyük a bűnöket, amit azok követtek el, akik ezzel az igazságtalansággal sújtottak másokat, vagy ezt nem akadályozták meg. Mivel nyilvános aktusokról van szó, a hivatalos bocsánatkérések alkalmasak arra, hogy gyógyítsák a múlt által ütött sebeket, és segítsék az erkölcsi és politikai megbékélést. A jóvátétel és más pénzügyi kárpótlás teljesítése hasonló alapon indokolható, mivel ezek is a bocsánatkérésről és megbékélésről szólnak, és segítenek enyhíteni az igazságtalanság következményeit az áldozatok és örököseik számára.

e) Hogy ezek a megfontolások elégségesek-e egy bocsánatkéréshez, az a körülményektől függ. Néha a kísérletek, hogy bocsánatkérést kényszerítsenek ki, több kárt okoznak, mint hasznot; hozzájárulnak a régi ellenségeskedések fellobbanásához, erősítik a történelmi ellenszenveteket, megerősítik a áldozatszerepeket, vagy neheztelést váltanak ki. A nyilvános bocsánatkérések ellenzői gyakran élnek ezekkel az érvekkel. Az, hogy mindent egybevetve egy bocsánatkérés vagy jóvátétel gyógyító vagy inkább romboló hatással lesz egy politikai közösség életére, komplex politikai mérlegelés dolga, ami esetről esetre változik.

Kell-e vezekelnünk elődeink bűneiért?

Ám most egy másik gondolatmenettel szeretnék foglalkozni, amelyet gyakran felhoznak azok, akik ellenzik a bocsánatkérést a történelmi bűnökért – nevezetesen azzal az elvi alapokon álló érveléssel, amely nem függ a jelenlegi konkrét helyzetektől. Ezen érv szerint a mostani nemzedék tagjainak nem kellene – sőt nem szabadna – bocsánatot kérniük az előző generáció bűneiért.¹⁹ Végül is amikor bocsánatot kérünk valamilyen igazságtalanságért, akkor valamilyen mértékben

felelősséget is vállalunk érte, és az ember nem kérhet azért bocsánatot, amit nem követett el. Akkor hát hogyan tehetjük ezt olyasmért, ami akkor történt, amikor még meg sem születtünk?

John Howard ausztrál miniszterelnök pontosan ezzel érvelt, amikor elutasította, hogy hivatalosan bocsánatot kérjen az őslakosságtól: „Nem gondolom, hogy Ausztrália jelenlegi generációjának bocsánatot kellene kérnie és felelősséget vállalnia egy korábbi nemzedék tetteiért.”²⁰

Hasonló érv hangzott el az Egyesült Államokban is a rabszolgasággal kapcsolatos jóvátétel körüli viták során. Henry Hyde republikánus képviselő ezen az alapon bírálta a jóvátétel ötletét: „Nekem soha nem volt rabszolgám. Én soha nem nyomtam el senkit. Nem értem, miért kellene fizetnem valaki miatt, akinek néhány generációval korábban, mint ahogy én születtem, volt rabszolgája.”²¹ Walter E. Williams afroamerikai közgazdász hasonló nézeteket vallva ellenzi a jóvátételt: „Ha az állam a pénzt a Mikulástól vagy a húsvéti nyusztól kapná, az más helyzet lenne. Ám az állam a pénzt az állampolgároktól veszi el. Ma pedig nem él olyan állampolgár, aki felelős lenne a rabszolgaságért.”²²

A ma élő állampolgárok megadóztatása annak érdekében, hogy jóvátételt lehessen fizetni múltbeli bűnökért, a jelek szerint ezt a speciális problémát is felveti. Ám ugyanezek a kérdések merülnek fel az olyan bocsánatkérési aktusok kapcsán is, amelyeknek nincsenek pénzügyi következményei.

A bocsánatkérések kapcsán az a gondolat lényeges, hogy adott esetben a felelősség elismeréséről van szó. Bárki sajnálkozhat egy elkövetett igazságtalanság kapcsán. Ám csak az kérhet bocsánatot, akinek valamilyen módon köze van az elkövetett igazságtalansághoz. A bocsánatkérések ellenzői helyesen ragadják meg a lényegét, ami erkölcsi értelemben kockán forog. És ők nem fogadják el, hogy a mostani generáció tagjai morálisan felelősök lennének az elődeik bűneiért.

Amikor New Jersey állam törvényhozása 2008-ban foglalkozott a bocsánatkérés ügyével, a vitában részt vevő egyik republikánus képviselő a következő kérdést tette fel: „Ki az a ma élő ember, aki

a rabszolgatartás bűnét elkövette, és ily módon bocsánatot kérhet ezért a bűnért?” A nyilvánvaló válasz szerint az, hogy ilyen ember nincs: „New Jersey ma élő polgárai, még azok is, akik eredetüket (...) rabszolgatartó ősökig tudják visszavezetni, nem követtek el együttesen bűnt, vagy viselnek kollektív felelősséget azokért az igazságtalanságokért, amelyekben nem vettek részt.”²³

Amikor az Egyesült Államok Képviselőháza szavazás előtt állt a rabszolgaság és a szegregáció miatti bocsánatkérés ügyében, az egyik republikánus ellenző a javaslatot ahhoz hasonlította, mintha „ük-ük nagyapáink” bűneiért kérnénk bocsánatot.²⁴

Erkölcsei individualizmus

A hivatalos bocsánatkérésekkel szembeni, elvi alapokon álló ellenvetést nem könnyű lesöpörni az asztalról. Ez ugyanis azon alapul, hogy csak a saját, és nem más emberek cselekedeteiért vagyunk felelősek, ahogy olyan eseményekért sem, amelyek hatókörünkön kívül esnek. Nem felelünk a szüleink vagy a nagyszüleink bűneiért, ahogy egyébként honfitársaink tetteiért sem.

Ám ez így negatív megközelítés. A hivatalos bocsánatkérésekkel szembeni elvi ellenvetésnek azért van súlya, mert egy erőteljes és vonzó erkölcsi ideára hivatkozik, amit akár „erkölcsi individualizmusnak” is nevezhetnénk. Az erkölcsi individualizmus doktrínája nem tételezi fel az emberekről, hogy önzők. Inkább egy olyan állításnak tekinthetjük, amely a szabadság definíciójával foglalkozik. Egy erkölcsi individualista számára szabadnak lenni azt jelenti, hogy csak az önként vállalt kötelezettségek kérhetők számon rajta; akármivel is tartozom másoknak, az valamilyen önkéntes beleegyezés alapján történhetett, legyen az saját döntés, ígéret, megállapodás, akár nyílt vagy burkolt.

Felszabadító élmény a gondolat, hogy csak olyan kötelezettségeim vannak, amelyeket magam vállaltam el. Abból indul ki, hogy morális lényként függetlenek lehetünk, nem kötnek bennünket korábbi kötelékek, tehát szabadon választhatjuk meg céljainkat. Nem a szokás,

a hagyomány vagy örökölt státusz, hanem csakis minden egyes egyén szabad választása lehet a bennünket korlátozó erkölcsi kötelezettségek forrása.

Könnyen belátható, hogy a szabadság ilyen értelmezése nem hagy nagy teret a kollektív felelősségvállalás vagy olyan kötelezettség számára, hogy erkölcsi terhet viseljünk az elődeink által korábban elkövetett igazságtalanságokért. Egy dolog, ha megígértem a nagyapámnak, hogy kifizetem az adósságait, vagy bocsánatot kérek helyette a bűneiért. Ezt azért kell megtennem, mert beleegyeztem, és nem egy olyan kötelezettségről van szó, amely a nemzedékek alatt kialakult közös identitásból fakad. Ha nincs ilyen kötelezettségvállalás, az erkölcsi individualista nem tud mit kezdeni a kötelezettséggel, hogy vezekeljen elődei bűneiért. Végül is az elődök bűneiről van szó, nem az övéiről.

Ha az erkölcsi individualista szabadságkonceptiója helyes, a hivatalos bocsánatkérések ellenzői kezében erős ütőkártya van: nincs erkölcsi felelősségünk elődeink bűneiért. Ám sokkal többről van szó, mint bocsánatkérésről és kollektív felelősségről. A szabadság individualista felfogása számos igazságossággal foglalkozó elméletben szerepel, amelyek visszaköszönek napjaink politikájában. Ha a szabadságnak ez a koncepciója téves, aminthogy szerintem az, akkor néhány alapvető dolgot közéletünkben újra kellene gondolni.

Ahogy láttuk, a hozzájárulás és szabad választás koncepciója nem csupán a modern politikában, de napjaink igazságosságelméleteiben is nagy szerepet játszik. Menjünk vissza az időben, és nézzük meg, hogy a választás és a hozzájárulás különböző elméletei hogyan befolyásolják mostani feltételezéseinket.

A saját magunk választásának egy korai verziója John Locke-tól származik. Szerinte a legitim kormánynak hozzájáruláson kell alapulnia. Miért? Azért, mert mi mindannyian szabad és független lények vagyunk, akik nem függnek valamilyen atyáskodó hatalomtól vagy a királyok istentől származtatott jogaitól. Miután „az emberek természettől fogva mindnyájan szabadok, egyenlők és függetlenek, ezért saját beleegyezése nélkül senkit nem lehet alávetni egy másik ember politikai hatalmának”.²⁵

Egy évszázaddal később Immanuel Kant saját magunk választásának egy erőteljesebb verzióját fogalmazta meg. A haszonelvű és empirikus filozófusokkal szembehelyezkedve úgy érvelt, hogy amikor saját magunkról gondolkodunk, többnek kell látni magunkat, mint egy csokornyai preferenciát és vágyat. Szabadnak lenni egyenlő azzal, hogy autonómak vagyunk, autonómnak lenni pedig annyit jelent, hogy alávetjük magunkat a saját magunk által alkotott törvényeknek. Amikor erkölcsi törvényt választunk, nem egyszerűen a másoktól függő vágyaink és lojalitásaink szerint választunk. Ehelyett specifikus vágyainktól és kötődéseinktől egy lépést ellépve, a tiszta gyakorlati ész résztvevőjeként alkotunk törvényt.

A 20. században John Rawls alkalmazta Kant koncepcióját az autonóm emberről, és felhasználta saját igazságosságelméletében. Kanthoz hasonlóan ő is figyelte arra, hogy döntéseink gyakran erkölcsi helyzetünkkel kapcsolatos függőségeket tükröznek. Egy döntés, hogy valamilyen taposómalomban dolgozzunk például, sokkal inkább szűkös anyagi viszonyainkkal, mint bármilyen értelemben vett szabad választásunkkal magyarázható. Így ha azt akarjuk, hogy a társadalom önkéntes megállapodás alapján jöjjön létre, akkor nem alapozhatjuk a tényleges hozzájárulásra; ehelyett azt a kérdést kell feltennünk, hogy az igazságosság milyen elveit fogadnánk el, ha félretennénk partikuláris érdekeinket és előnyeinket, és választásunkat a tudatlanság fátylától takarva hoznánk meg.

Kant gondolatmenete az autonóm akaratról és Rawls elképzelése a hipotetikus megállapodásról, amelyet a tudatlanság fátyla által eltakarva hozunk, egy dologban közös: mind a kettő az erkölcs alanyát partikuláris céljaitól és kötődéseitől függetlenként képzele el. Amikor a morális törvényt megalkotjuk (Kant), vagy az igazságosság elvét választjuk (Rawls), elvonatkoztatunk azoktól a szerepektől és identitástól, amelyek bennünket a világban jellemeznek, és olyanokká tesznek, amilyenek vagyunk.

Ha az igazságosságról gondolkodva el kell vonatkoztatnunk partikuláris identitásunktól, akkor nehéz amellet érvelni, hogy a jelenkor németjei felelősséget viselnek a holokausztért, vagy hogy a mostani

amerikaiak kötelesek lennének jóvátenni a rabszolgaság és a faji elkülönítés okozta igazságtalanságokat. Miért? Azért, mert ha félreteszem német vagy amerikai identitásomat, és csupán független és szabad egyénként képelem el magam, nincs ok arra, hogy nagyobb felelősséget viseljek e történelmi igazságtalanságok jóvátételéért, mint bárki más.

Ha szabad és független egyénként képzeljük el magunkat, ez nem csupán a nemzedékeken átnyúló kollektív felelősség tekintetében változtatja meg a helyzetet, de más, még az előzőnél is messze hatóbb következményekkel jár: ha az erkölcs alanyairól így vélekedünk, az kihatással van arra is, ahogy általában az igazságosságról gondolkodunk. Az a nézet, hogy szabadon választunk és független lények vagyunk, alátámasztja azt a felfogást, hogy nem helyes, ha a jogainkat megalapozó igazságosságelméletek valamely konkrét erkölcsi vagy vallási doktrínán alapulnak; jobb lenne, ha ezek az elméletek semlegesek lennének, és nem foglalnának állást a jó életre vonatkozó, egymással versengő koncepciókat illetően.

